

Шандра В. Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 344 с.

В історіописанні сучасної України однією із затребуваних тем є дослідження муніципального управління (земського й міського), самоорганізації соціуму в передмодерний і модерний час. Посилений інтерес до даної тематики детермінований у тому числі суспільно-політичними змінами, що відбуваються в нашій державі, та урядовою політикою, націленою на децентралізацію. За таких обставин, безумовно, знадобиться історичний досвід, ґрунтовне й усебічне вивчення якого створює можливість запозичити приклади наслідування й уникнути помилок у процесі формування моделі взаємин держави і суспільства у новітніх реаліях.

Поміж низки наукових студій, присвячених історії громадського управління, помітно вирізняється монографія київської дослідниці Валентини Шандри «Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)». Продуманим, логічним і чітким є структурування рецензованого видання. Свої напрацювання авторка презентувала у двох розділах, що розкривають специфіку обрання та діяльності цехових і ремісничих управ, міщанських управ і староств. Перша складова наукової розвідки дає уявлення про генезу цехових і ремісничих управ від часів катерининської Жалуваної грамоти містам, в якій детально прописувалося ремісниче положення, до листопада 1917 р., відколи, згідно з декретом радянської влади, ліквідували станові й цивільні чини, а відтак, і ремісничі управи (с. 13 – 154).

Дослідниця покроково відстежила та усебічно проаналізувала законодавчі ініціативи імперського уряду стосовно станових установ ремісників. На її глибоке переконання, у колишніх землях Речі Посполитої та Гетьманщини існував цеховий устрій на залишках магдебурзького права, тримаючись на традиціях, без державної опіки майже до 1830 р. Потому централізаторська влада вдалася до переведення його на власні рейки, засновуючи цехові й ремісничі управи, роблячи їх союзниками в управлінні місцевими справами, передусім у забезпеченні фінансового становища держави (с. 267 – 268). Не можемо не погодитися з таким аргументованим потрактуванням, адже аналогічний спонукальний мотив проглядається і в процесі запровадження муніципального врядування. «Його організація, – зауважив свого часу земець М. Шелгунов, – пов'язувалася насамперед з усвідомленням урядовими колами потреби простого перерозподілу праці для виходу з кризового стану»*. Безперечно, дозволивши самоорганізацію місцевих громад, наділивши їх правом фінансової ініціативи й самостійного вирішення господарсько-побутових проблем, держава звільнилася від чималої частини зобов'язань і, що важливо, зекономила бюджетні кошти.

Неабияке зацікавлення викликають підрозділи 1.3 та 1.4., де показано життя цехових і ремісничих управ ізсередини (с. 82 – 154). Підібрані сюжети дозволяють достеменно довідатися про фіскально-облікові повноваження станових інституцій, способи контролю фахового рівня ремісників і можливості соціального захисту. Важливо, що актуалізоване авторкою розмаїття форм матеріальної підтримки ремісників може послугувати гарним прикладом для корпоративних взаємин у сучасних реаліях.

Характеризуючи управи як соціально-історичні органи самоврядування, дослідниця зосередилася на його прикметних ознаках – виборності, сходах і звітності. У її розумінні виборність була найголовнішою рисою самоврядності міських громад, гарантувала обрання до власних керівних органів соціально активних й авторитетних людей. Практикування загальних сходів ремісників уможлиблювало не лише залагодження спірних питань, але й формувало у ремісничому середовищі певні поведінкові норми, виховувало почуття колективної відповідальності й зацікавленого наглядача за діяльністю старшин і голів. Натомість звітність, вважає В. Шандра, здійснювалася лише перед адміністрацією. Перед громадою виборні посадовці рапортували у разі

* Див.: Герасименко Г. Земское самоуправление в России. – М., 1990. – С. 262.

незаконного витрачання громадських коштів, аби запобігти судовому переслідуванню (с. 268 – 269). Таке твердження дозволяє припустити, що відсутність регулярного звітування делегованих осіб про свою роботу була однією із причин службових зловживань. Вони також не обійдені увагою авторки монографії. Нею, зокрема, визначено типи правопорушень, способи притягнення до відповідальності й превентивні заходи запобігання злочинам. Залучені архівні матеріали наживо демонструють судові справи про хабарництво, привласнення громадських грошей, грубість у поводженні, схильність до чарки керівників управ у Житомирі, Умані, Києві, Харкові, Переяславі (с. 141 – 149). При цьому, цікаве зауваження висловила дослідниця щодо писарів ремісничих самоврядувань. «Виборні старшини, – читаємо у підрозділі 1.4.2, – через свою неписьменність і малограмотність потрапляли у залежність від писарів, більше того, ті привласнювали собі їхні прерогативи. Як правило, писарі, набувши досвіду у державних установах, дозволяли собі зловживання, використовуючи недосвідченість виборних посадовців» (с. 145).

Про міщанські управи і староства йдеться у другому розділі рецензованої монографії. В. Шандра реконструювала процес формування міщанством виборних інституцій, охарактеризувала сферу їхньої компетенції й практику повсякденного врядування. Поза усяким сумнівом досягненням авторки є побудова матеріалу за проблемним принципом, поєднання фактологічної інформації з теоретичною викладкою. Такий підхід апіорі розкриває перед читачем усі грані формування та діяльності міщанських самоврядних органів. Понад те, у динаміці показано трансформування законодавчої бази, на підставі якої вибудовувалася самоорганізація міщанства. При цьому до заслуг дослідниці можемо віднести чітке демонстрування того, яким чином корелювалося правове поле діяльності міщанських виборних органів із запровадженням громадського управління у містах на підставі Жалуваної грамоти 1785 р., міських Положень 1846 р. (Петербург), 1862 р. (Москва), 1863 р. (Одеса), 1870 та 1892 рр. (с. 155 – 266).

Наскрізно через монографічне дослідження простежено процес здобуття єврейським населенням права формувати інституції ремісничого й міщанського врядування, обіймати виборні посади. Дослідниця повсякчас тримала у полі зору загальноімперське законодавство щодо межі осілості, реформу введення спрощеного ремісничого управління, Положення 1870 р., реалізоване у містах Південно-Західного краю 29 квітня 1875 р. Виклад матеріалу подано у форматі порівняння чисельності й особливостей проживання ремісників-юдеїв і міщан-юдеїв в українських губерніях Правобережжя та Лівобережжя (с. 43 – 60; 238 – 248). Добірка фактажу переконливо свідчить, що активна громадська позиція єврейства стала важливим чинником суттєвого прориву в етнічному складі посадовців самоорганізації ремісників і міщан на початку ХХ ст. Зваживши на думку представників центральної влади й губернського правління на місцях, дослідниця вважає, що держава прагнула інтегрувати єврейські громади у життя міських спільнот, але при цьому тривалий час делегати даного етносу не допускалися до станових міщанських органів. Водночас, задля стимулювання ремісництва дозволялося тим, хто набув свідоцтва про професійність, залишати місця проживання у межах смуги єврейської осілості й долучатися до наповнення товарами ринків збуту. Наприкінці ХІХ ст., наголошує авторка, прагматизм верхньої влади переміг остаточно: євреям-міщанам дозволили обіймати виборні посади й очолювати міщанські управи (с. 270 – 271).

Доказом усебічної обізнаності В. Шандри з презентованою темою є ґрунтовні додатки (с. 272 – 303). Вони не лише демонструють глибину занурення у проблему, але й вочевидь наштовхують науковців на нові об'єкти дослідження. Понад те, додатки слугують своєрідним путівником, інформуючи пошуковців стосовно збереженості й репрезентативності джерельної бази. Дуже детально вивчено міщанські управи й староства в українських губерніях, відновлено особовий склад ремісничих і міщанських управ (с. 272 – 297). Властиво, що дослідниці вдалося ідентифікувати персоналії у тому числі за конфесійною приналежністю, соціальним походженням, функціональними обов'язками, професійними навичками. Приміром, характеризу-

ючи старшин цехів Одеси 1892 р., позначені місця їхнього проживання й підданства. Імпонує скрупульозність науковця при упорядкуванні географічного та іменного покажчиків (указано фах, соціальне походження). Добірка фотоматеріалів дозволяє зануритися в атмосферу тогочасного життя, відчутти дух тієї епохи (ярмарок на київському Подолі, базар в одному з міст Правобережної України, будівлі ремісничих і міщанських управ). Чимало раніше невідомих артефактів віднайдуть для себе фахівці з історії Чернігівської губернії. У цілому ж, монографія стане у нагоді широкому колу читачів не лише поміж професійних істориків, але й тих, хто цікавиться минулим нашої держави.

**Любов ШАРА,
Тамара ДЕМЧЕНКО**

